

Guy Standing

PREKARIÁTUS

LAKOSOKBÓL ÁLLAMPOLGÁROK?

Eredeti tanulmány: Standing, Guy (2012): The Precariat: from denizens to citizens? In: *Polity*, Vol. 44., No. 4: 588–608.

A washingtoni konszenzus által előnyben részesített liberalizált piacok a globalizációs környezetben olyan globális osztályszerkezet kialakulásához vezettek, amelyben új csoportok jelentek meg, köztük a prekariátus több milliós, rugalmas és bizonytalan munkaviszonyú tömege. A prekariátus olyan osztály, mely jelenleg is formálódik (class-in-the-making), a globális piaci rendszer ugyanis a legtöbb munkavállalótól rugalmasságot és bizonytalan helyzetet vár el; de még nem önmagáért való osztály (class-for-itself), és nincs világos elképzelése arról, hogy milyen típusú társadalmat szeretne. Cikkünk felkutatja a prekariátus növekedése mögött álló tényezőket, és sorra veszi azon demográfiai csoportokat, amelyek a legnagyobb valószínűséggel tartoznak ehhez az osztályhoz. Ezután két lehetséges politikai forgatókönyvet vázol fel a tanulmány: egy pokoli utat, melyben továbbengedik a jelenlegi negatív folyamatokat, és egy paradicsomi utat, mely az említett negatív folyamatok megállításához szükséges alapvető intézkedéseket foglalja magában.

A globalizáció arra épült, hogy liberalizálják a piacokat, újraírják a szabályokat a versengő individualizmus javára, csökkentve a munkások és alacsony jövedelmű csoportok érdekeit képviselő kollektív szervezetek cselekvőképességét, a szociális védőrendszereket pedig úgy strukturálják át, hogy a munkavállaló és az egyén viselje a kockázat- és költségterhek legjavát.

A tizenkilencedik és a korai huszadik században, a laissez faire elv alkalmazásának idején, amikor a globalizáció a fináncióke hegemoniájának időszakát élte, a jövedelmi egyenlőtlenség jelentősen megnövekedett, és a funkcionális jövedelemeloszlás erősen eltolódott a tőke javára. E folyamat során a globális piaci társadalom krónikus szociális és gazdasági bizonytalanságot teremtett, olyan jellemzőkkel, mint a makrogazdasági volatilitás megnövekedése, a nemkívánatos kockázatoknak való szélesebb körű kitettség, a kockázatok költségeinek emelkedése (olyan életesemények, amelyek bár önmagukban gyakran kívánatosak – mint a házasság vagy a gyermekszületés –, de nemkívánatos kiadásokkal járnak), a teljes közösségeket és gazdaságokat érintő csapások gyakoribbá és a gazdasági bizonytalanság („ismeretlen ismeretlen tényezők”) tartósabbá válása.

A globális piaccgazdaság fejlődésével a munkaerőpiacok integráltabbá váltak, cégek és dolgozók mindenféle típusa mozog minden irányban. A régi nemzeti ipari osztálystruktúrák globális terciér osztálystruktúrává alakultak. Vannak még hagyományos elemek, de megjelentek új csoportosulások is. Ahogy már máshol leírtuk (Standing 2009), az új struktúra hét fő csoportból áll. Legfelül a szemérmetlenül gazdagok alkotta elit helyezkedik el, akik szinte belefutnak a milliárdjaikba, és nyugodtan gyarapodhatnak, miközben tejből-vajban fürösztik őket az alázatos kormányok. Az elit alatt áll a lassan zsugorodó alkalmazotti réteg (salariat), melyet az átlagos sztuenderdek alapján jól megfizetnek, és amely olyan

munkateljesítménytől függő, vagyis munkaalapú biztosítékok széles körébe kapaszkodhat, mint a vállalati nyugdíjazási rendszer, az orvosi ellátás, a fizetett betegszabadság, a fizetett szabadság és a hosszú távú munkaszerződések. Átlagosan valószínűleg ugyanennyit keres a következő csoport, a szűk, de rohamosan növekvő *szakember (profician)* réteg is, amely magas jövedelmekhez jut ugyan, de nincs biztos munkahelye, és nem részesül sem vállalati juttatásokból, sem számos állami (kormányzati) juttatásból, sem pedig a legtöbb olyan munkaalapú biztosítékból, amelyet korábban a proletariátus megkapott.

A legtöbb gondot és fájdalmat az osztályskála alsóbb részén lévő átalakult szerkezet okozza. Van egyrészt egy gyorsan fogyatkozó, stabilan és teljes munkaidőben foglalkoztatott *munkásosztály-mag*. Bőségesen dokumentált tény, hogy ez a mag egyre csökken mind létszám, mind erő és befolyás tekintetében. Elveszti a munkaalapú juttatásait, és bére már nem a korábban megszokott „családi bér”. E mag zsugorodásával egyre többen csúsznak le a globális *prekariátus* gyorsan növekvő és formálódó osztályába, amelybe azon emberek milliói tartoznak világszerte, akik bizonytalan körülmények között élnek és dolgoznak. Alattuk a *munkanélküliek* és a leszakadt *lumpenprekariátus* rétege húzódik: ők a prekariátus azon áldozatai, akik még ebből a csoportból is kizuhantak a társadalmi patológiai, a kábítószer-függőség és a krónikus anómia világába; akik csüggedten, tétlenül várják a halált.

E töredezett osztálystruktúra jövőbeli dinamikáját a két gyorsan növekvő, egymást bizonyos mértékig átfedő csoport: a szakemberréteg és a prekariátus adja majd. Ezek közül a nagyobb csoport, a prekariátus (Standing 2011a) a fontosabb. Jelenleg is alakuló, a szó marxi értelmében még nem önmagáért való osztály ez. De csakúgy, mint a szakemberrétegnél, itt is felismerhető az osztály meghatározó ismérve, a termeléshez fűződő sajátságos viszony. Alapvető különbség, hogy a szakemberek képesek uralni foglalkozási identitásukat, van olyan tudásuk és kompetenciájuk, amely magas jövedelmet és gazdasági lehetőségeket biztosít számukra, ahogy megbízásról megbízásra, munkaadóról munkaadóra vándorolnak. A prekariátusnak azonban nem áll rendelkezésére ez a biztonság.

MI A PREKARIÁTUS?

Határozzuk meg a prekariátust alaki jellegzetességei alapján! Ne feledjük, hogy akik a prekariátushoz tartoznak vagy közel állnak ehhez, nagy valószínűséggel úgy élik meg az osztályhoz tartozásukat, hogy az túlmutat a leíró jellemzőkön – melyeken ugyanakkor nem mindenki osztozik a prekariátuson belül.¹

¹ Lásd a *Fordulat* jelen lapszámában

Így már az elején le kell szögeznünk, hogy a prekariátusban nem mindenki tekinti magát áldozatnak. Némelyek önszántukból lépnek e csoportba, mások azért, mert elutasítják a munkásosztály régi, a stabil, teljes munkaidős foglalkoztatottsághoz kapcsolódó normáinak munkaalapú vonásait. Bizonyos ideológiailag elfogult publicisták és politikusok gond nélkül címkézik lustának, potyázónak, vagy annál is rosszabbnak azokat, akik elutasítják a régi munkaalapú normákat. A prekariátusban azonban a legtöbben nem így látják a saját helyzetüket és viselkedésüket. Lehet, hogy szükségből elfogadnak értelmetlen vagy lealacsonyító munkákat is. De szemellenzős papolás lenne elítélni azokat, akik elutasítják azt, ami sértő az emberi szellemre nézve.²

Ami a főbb vonásokat illeti, a prekariátusban a legtöbben alkalmi, rövid távú vagy ideiglenes munkák között evickélnek, nem rendelkeznek a munka biztonságának egyetlen olyan formájával sem, melyet a munkásosztály és az alkalmazottak a jóléti állam korszakában megszereztek; jövedelmük viszonylag alacsony és bizonytalan. Társadalmi bérük – az összes forrásból származó teljes jövedelmük – úgy strukturálódik, hogy az jelentős jövedelmi bizonytalansághoz vezet (Standing 2009).³ Ezen túlmenően három jellegzetesség segíthet a modern prekariátus meghatározásakor.

A prekariátusba tartozóknak nincs eszközük arra, hogy felhasználják és fenntartsák társadalmi emlékezetüket – azt az érzést, hogy egy bizonyos foglalkozásban vagy mesterségben gyökerező, önfenntartó közösséghez tartoznak. A „jövő árnyéka” nem vetül rá másokkal – akik meglehet, hogy holnapra már tovatűnnek a folyton változó kapcsolatok sorában – kapcsolatos döntéseikre és viselkedésükre. Az első körülmény megfosztja őket attól, hogy biztos kötődésük (vagy identitásuk) alakuljon ki; a második opportunista morálhoz vezet, amely végső soron amorális.

A harmadik jellegzetesség, hogy a prekariátus tagjai közül a legtöbben nem állampolgárok, csak lakosok (*denizen*). A lakosság fogalma legalább a tizenharmadik századig visszavezethető. De szemben a szó akkori jelentésével, amely a korlátozott gazdasági jogokkal bíró idegenek vagy külföldiek apró kisebbségére vonatkozott, ma világszerte több száz millió ember tekinthető voltaképpen lakosnak. Jelentős hányaduk nem migráns,

2 Ezeknek a munkáknak vagy a bérezésük kéne addig emelni, amíg elegendő ember lesz kész őket elvállalni, vagy vonzóbbá kéne tenni, vagy automatizálással meg kéne szüntetni őket.

3 A társadalmi bért úgy definiálhatjuk, mint minden lehetséges jövedelemforrás kombinációját – saját termelés, munkabér, vállalati nem bérjellegű juttatások, állami juttatások, közösségi (családtól és helyi közösségektől származó) juttatások és saját jövedelmek (befektetésből, megtakarításból). Az életben maradáshoz mindenkinek szüksége van ezekből legalább egyre. A teljes társadalmi bér struktúrája időtől, helytől, gazdasági-társadalmi osztálytól függően változik.

hanem egy olyan csoport, amely szülőhazájában veszítette el jogait. Lakos az, akinek jogai szűkebb körűek és az azokhoz való jogosultsága korlátozottabb, mint az állampolgárnak.

Sokaknak például a prekariátusban nincs valódi joguk saját foglalkozásuk gyakorlásához, még ha képesítésük alapján nem is különböznek az e joggal rendelkezőktől. Az egyik országban szakképesítést szerző migráns nem praktizálhat egy másik országban; nőket, akik több éven át nem dolgoztak egy bizonyos területen, egyszer csak kizárnak a szakmából olyan önkényesen kötelezővé tett, a gyakorlat korszerűségét megkövetelő vizsgák révén, melyek látszólagos célja, hogy elavult ismeretekkel, illetve tudással rendelkezők ne dolgozhassanak.

Lakos az is, akinek nincs joga részt venni annak a közösségnek a politikai életében, amelyben él, mert nincs szavazati joga és nem jelöltheti magát választásokon. Másoknak nincsenek kulturális jogai, mert megfosztják őket kultúrájuk teljes körű gyakorlásától; a cigányságot egyre inkább szorongatja ez a helyzet. Mások szociális jogokban szenvednek hiányt: elesnek bizonyos állami juttatásoktól, mert azokat legális lakcímhez kötik, vagy mert felfüggesztették azokat egy korábbi viselkedésminta vagy munkavállalásuk szörvénys jellege miatt.

Összefoglalva, a prekariátushoz tartozók munkája bizonytalan, nem rendelkeznek foglalkozási identitással vagy karrierkilátásokkal, nincs társadalmi emlékezetük, amelyre támaszkodhatnának, kapcsolataikra nem vetül rá a jövő árnyéka, valamint jogaik köre korlátozott és prekariás. Ez a kombináció magányos tömeg képét vetíti elénk. Mivel pedig tömegjelenségről van szó, jó okunk van feltételezni, hogy hamarosan a prekariátus lesz a legnagyobb létszámú osztály. Hogy jutottunk idáig?

MIÉRT NÖVEKSZIK A PREKARIÁTUS?

Bár mindig sokan voltak, akik prekariás életet éltek, a modern prekariátus a globális kapitalizmus strukturális jellemzője. A globalizáció a ma neoliberalizmusnak nevezett ideológiára épült. Ez olyan piacmodellt vezetett be, mely a „versenyképesség” maximalizálásán, minden lehetséges dolog áruvá tételén és a versenyképesség és az áruvá tétel akadályainak látszó kollektív szervezetek szabályozáson keresztüli ellenőrzésén alapul.

Ennek eredménye a társadalmi és gazdasági bizonytalansággal átitatott globális piacgazdaság, amelynek meghatározó jellemzői a gazdasági volatilitás és a krónikus gazdasági kiszámíthatatlanság. A mára már a globalizáció jelképének tekinthető hihetetlen gazdasági volatilitás, amely a pénzügyi válságok növekvő gyakoriságában és mélységében nyilvánul meg, a tőkepiac liberalizációjához kapcsolódik, tehát ahhoz, hogy a tőke mindig oda áramlik, ahol a legalacsonyabbak a termelési költségek és a legmagasabb a

profit. Ez a munkaerőre fordított költségeket a nemzetközi kereskedelem és befektetés fókuszába állította, és a kormányok mindenütt keresni kezdték annak a módját, hogy gazdaságaikat vonzóvá tegyék a tőke és a gazdagok számára.

A globalizáció korában felhagytak azokkal az erőfeszítésekkel, amelyek a jövedelem- és egyéb különbségek csökkentésére irányultak. Ebben kevés kivételtől eltekintve éppúgy bűnrészesek voltak az úgynevezett szociáldemokrata kormányzatok, mint a neoliberálisok. Az eredmény: alacsonyabb közvetlen adók és vállalati adók, több juttatás a tőkének, kevesebb munkáltatói társadalombiztosítási hozzájárulás, és – mivel a költségvetési egyensúly elérése alapvető fontosságúvá vált a döntéshozók szemében – a szociális kiadások visszafogása.

Jóllehet más jellegzetességei is vannak a washingtoni konszenzusként elhíresült programnak, a legfontosabb mégis a „munkaerőpiaci rugalmasságra” való globális törekvés volt. Ez afféle hittétellé, strukturális szükségszerűséggé vált. Amint elfogadták a logikáját, elkerülhetetlenül növekedésnek indult a globális prekariátus. A rugalmasság három fő formáját erőltették leginkább: a létszám, a funkciók és a bérrendszer rugalmasságát. Ezek mind a munka árjellegének erősítését célozzák.

A létszám rugalmassága röviden nem más, mint a foglalkoztatási biztonság szándékos leépítése. Ezt törvényekkel és szabályozási reformokkal érik el, valamint azzal, hogy a cégek (és később az állami szektor) a munkaerőt egyre nagyobb mértékben informálisan vagy kizsérődvé alkalmazzák. Világméretű trend lett az ideiglenes és alkalmi munkaerő alkalmazása rendszeres vagy „állandó” alkalmazottak helyett. Elterjedtek és hatalmas, globális foglalkoztató cégekké nőttek ki magukat a magán-munkaközvetítők, melyek rövid távra kölcsönöznek munkaerőt, és ezzel a „háromszögeléssel” elhomályosítják a munkáltatót.

Egyre több ember válik munkaerő-szolgáltatóvá. Ők „projektekre” és rövid távú szerződésekre rendezkednek be, és rendszeresen frissítik az önéletrajzukat abbéli igyekezetükben, hogy javítsák nagyra becsült „foglalkoztathatóságukat”. Terjed a részmunkaidő, a változó munkaidő, a megbízási szerződés, no meg az olyan, egykor különlegesnek számító státuszok, mint a gyakornok vagy a kényszerű fizetés nélküli szabadság. Közben csendben burjánzik a szürke – nem számlázott, készpénzben egymás között lerendezett – munka, amelyet megkönnyít a tercier, rugalmas foglalkoztatási rendszer térnyerése. Elemzésünk legfőbb tanulsága tehát világos: a stabil, teljes munkaidős foglalkoztatáson alapuló munkaalapú modell a végét járja, és nem fog újjáéledni.

A rugalmasság második formája a funkciók rugalmassága, amely számunkra úgy foglalható össze, hogy növekszik a munkahelyi bizonytalanság (ami nem azonos a foglalkoztatási bizonytalansággal). Egyre több dolgozó veszti el a munkája feletti befolyását, és egyre többekre kényszerítenek rá munkaköri módosításokat és előreláthatatlan, cégen

belüli áthelyezéseket. A vállalaton belüli munkamegosztás rugalmasabbá vált, ahogy a multinacionális cégek saját telephelyeik között tologatják a munkahelyeket, és bonyolult ellátási láncokat hoznak létre, melyek révén a költségek és a hasznosság függvényében bővíthetik vagy szűkíthetik a foglalkoztatást és változtathatják meg a munkastruktúrát. Ez az *offshoring* és az *outsourcing* miatt sok karrier derékba töréséhez vezet.

A funkciók rugalmasságához tartozik a szakmabeli közösségek lebontása is. Neoliberalis támadás alá kerültek a szakmák és mesterségek céhes hagyományai, felbomlottak az identitástudattal és hosszú társadalmi emlékezettel rendelkező testvéries közösségek. E folyamat terméke a prekariátus. Az összetartó szakmabeli közösségek felépítését és fenn tartását főként az önszabályozásról a központi szabályozásra való – az USA által vezetett – áttérés gyengítette meg, főleg a szakmai engedélyezés központosításával.

Korlátokat emeltek a szakmák szabad gyakorlása elé, a felfüggesztés (fegyelem), a kiközösítés (kizárás) és a visszalépés mechanizmusaival zárják el sokak előtt az utat, amin keresztül prekárius létkörülményeik közül kikerülhetnének. E mechanizmusok közé tartozik a negatív engedélyezés, amely jellemzően híján van az átláthatóságnak, az elszámoltathatóságnak és a demokratikus irányításnak. Ennél is kevésbé feltűnő folyamat a szakmák felaprózódása, vagy több, kisebb csoportra töredezése: ezáltal olyan korlátok emelkednek, melyek megakadályozzák a felfelé irányuló mobilitást a különböző szegmensek és jövedelemkategóriák között. Emellett a foglalkozási leszűkítéssel (*suppression*) embereket akadályoznak abban, hogy azzal foglalkozzanak, amivel szeretnének.⁴ A foglalkozási elnyomás (*opression*) pedig abban nyilvánul meg, hogy egy bizonyos tevékenységet űző csoport egy másik – több jövedelmet, lehetőséget és magasabb státuszt birtokló – csoport irányítása alá kerül.

Mindezek a fejlemények, a munkaszervezési és technológiai változásokkal együtt, nagyobb foglalkozási kockázatot eredményeznek. Azoknak, akik egy bizonyos szakmában vagy mesterségben szeretnének elhelyezkedni, fel kell készülniük arra az eshetőségre, hogy a szóban forgó tevékenység hamarosan megszűnik vagy gyökeresen megváltozik. Ahogy másutt már tárgyaltuk (Standing 2009), ma a munka világába belépő fiatal ritkán talál olyan szakmát, mely olyan, mint tegnap volt, és számolnia kell azzal, hogy holnap sem lesz már ugyanolyan, mint ma. Ez a bizonytalanság megnöveli a szakmák megtanulásába való beruházás költségeit, és csökkenti annak várható hasznát: ez így együtt sokaknak már a próbálkozástól is elveszi a kedvét.

A rugalmasság harmadik formája a bérrendszer rugalmassága, bár ez bőven túlterjed a tulajdonképpeni bér fogalmán. Röviden annyi történt, hogy átalakult a társadalmi bér szerkezete: a globális trend ismét abba az irányba fordul, hogy a dolgozók teljes

4 Magyarországon például az egészségügyi hatóság nem ad ki engedélyt a független bábáknak, és bírósági eljárást indít az otthonszülésnél segédkező bábák ellen.

jövedelméből egyre nagyobb részt képvisel a pénzben kifizetett munkabér, szemben a korábbi iránnyal, melynek során a nem bérjellegű és az állami juttatások aránya növekedett. Ahogy a mérleg a pénzben kifizetett bér felé billent, elmozdulás történt a rendszeres, kiszámítható bérezéstől a rugalmasabb jövedelmezési formák felé is: ez azt jelenti, hogy a dolgozó nem tudja előre, mennyit fog kapni, és jövedelme bizonytalanabbá válik.

A jövedelmi bizonytalanság problémája azzal a jelenséggel jár együtt, hogy – mivel már nem tartják azokat szükségesnek – a jóléti államokon belül hanyatlani kezdtek a munkásszféra tagjainak és családjaiknak biztonságérzetet adó, régi típusú közösségi juttatások. Ha egyszer ezek a juttatások eltűnnek, nehéz vagy lehetetlen őket visszaállítani.

A társadalmi bér újrastrukturálására irányuló nyomás oka „Kína” felemelkedése. Itt a pénzben kifejezett bér csupán töredéke a gazdag, iparosodott országokban megszokottnak. Ráadásul a globalizáció korai éveiben a kínai állam a *danwei*-rendszerrel jelentős mértékben hozzájárult a dolgozók jövedelméhez. A triplájára duzzadó munkaerő-kínálat mindenütt meggyengítette a dolgozók alkupozícióját, és oda vezetett, hogy a funkcionális jövedelemelosztás erősen átbillent a tőke javára, elsősorban – ironikus módon – éppen Kínában. Szinte mindenütt nőtt a jövedelemegyenlőtlenség, és egyes országokban, mint pl. az Egyesült Államokban, Franciaországban vagy az Egyesült Királyságban, magasabb szintet ért el, mint a jövedelemstatisztikák létezése óta bármikor.

Eközben a rugalmas munkaviszonyok miatt széles körben elterjedtek a prekariátus által tömegesen végzett alacsony bérezésű munkák. A kormányzatok erre válaszul bővítették a foglalkoztatással összefüggő adókedvezményeket, hogy kipótolják az alacsony béreket, és olcsó hitelkonstrukciókat teremtettek, melyek a stabil reáljövedelmek illúzióját keltették. Azonban ezek az intézkedések csak növelték a gazdasági sokknak való kitettséget, és nem tudták megállítani a szegénység, a munkanélküliség és a prekaritás csapdájának terjedését. A munkaerőpiac széléről érkező és állami juttatásokban részesülő munkavállalók közül sokakat nyolcvan százalékos vagy annál is magasabb marginális jövedelemadó (*marginal income tax*)⁵ sújt – ez jóval meghaladja az elit vagy az alkalmazotti réteg magas jövedelmű tagjaira vonatkozó szintet.

A bérrendszer rugalmassága számunkra a következő főbb tanulságokkal szolgál:

1. A prekariátus részben azért növekedett meg, mert munkavállalók tömegei estek el a vállalati juttatásoktól és a szokványos állami juttatásokhoz való hozzáféréstől, miközben nincsenek olyan informális közösségi juttatások, amelyekhez szükség esetén visszanyúlhatnának. Ez ugyanúgy lejátszódott a fejlődő országokban, például Indiában és Kínában, mint bárhol másutt.

5 Egységnyi többletjövedelemre fizetett többletadó – *a szerk.*

2. A prekariátust áruvá tették, és így tartós jövedelmi bizonytalanságra van ítélve, miközben nincs társadalmi cselekvőképessége.
3. Az ipari országokban a prekariátus reálbére nem fog emelkedni sem közép- sem hosszú távon, és – legalábbis ezekben az országokban – hiú remény lenne arra számítani, hogy a jövedelemegyenlőtlenség csökkenthető, vagy a prekariátus életszínvonala fenntartható volna béralkun vagy akár bérszabályozáson keresztül, bármennyire is kívánatosak volnának ezek az eszközök önmagukban. A prekariátus jövedelmi biztonságát más eszközökkel kell megteremteni.

A rugalmasság formáin kívül három egyéb tényező is hozzájárult a prekariátus növekedéséhez. Először is, a neoliberais elvek követése a fiskális politika és a szociális védőháló-rendszerek szerkezeti átalakításához vezetett. Ahelyett, hogy az adó- és segélypolitikát a jövedelemkülönbségek enyhítésére használták volna, ahogy az a szociáldemokrácia korszakának deklarált célja volt, szándékosan jövedelemsemlegessé vagy regresszívvé tették, és arra hivatkoztak, hogy ez a globalizáció szükséges velejárója. A tőke támogatásának egyik formája lett az úgynevezett jövedelemadó-visszatérítés is (*earned income tax credit*).⁶ A foglalkoztatási támogatások a prekariátus legfőbb terepének számító miniallakások elterjedéséhez vezettek, bár 2008 után a régi gyári munkahelyek megőrzését szolgáló támogatások a fogyatkozó kétkézi munkásosztály felé irányultak.

Másodszor, az oktatás árucikké tétele olyan mechanizmust hozott létre, amely felduzzasztja a prekariátus kínálati oldalát. Az oktatásból mint felszabadító, civilizáló, kulturális tevékenységből a humántőke létrehozását és megmunkálását célzó, munkahely-előkészítő iskolarendszer lett. A piaci társadalom kiszolgálásának céljából úgy formálták át az oktatást, hogy engedelmes testeket és lelkeket gyártson, adósság által megfegyelmezett pályakezdőket, akiknek diplomája egyfajta múltó hasznosságú árucikk. Az iskoláztatás „fogyasztóinak” megszorításával csökken a diplomák értéke, és többszörösére növekszik a státuszfrusztráció.

Harmadik tényezőként maga a globális válság gyorsította fel a prekariátus növekedését. Ennek illusztrálására elég egy sokatmondó statisztikai adat. A 2008 és 2010 között az Egyesült Királyságban létesült új munkahelyek kilenczede részmunkaidős állás volt. 2008 után felgyorsult a nem bérjellegű juttatások leépítése is: a cégek a válságra hivatkozva megszüntették azokat, és ezzel számos, korábban az alkalmazotti rétegbe és a munkásosztály-magba tartozó állás csúszott le a prekariátus zónájába. A továbbiakban már

6 Alacsony és közepes jövedelmű, dolgozó egyéneket, párokat és családokat célzó adó-visszatérítés. Az intézkedés célja az adóterhek csökkentése és a munkára való ösztönzés növelése az alacsony jövedelmű szegmensben – *a szerk.*

nem lehetett úgy tenni, mintha a jövedelemskála alsó felének életszínvonalát támogatott hitelek segítségével meg lehetne őrizni. A fogyasztói eladósodás és az alacsony keresetűeket sújtó viszonylag magas hitelköltségek további milliókat taszítottak a prekariátusba, sőt sokakat egyenesen a nejlonszatyrot cipelő hajléktalan valóságos alakjában megtestesülő lumpenprekariátusba. Ez vezet bennünket a következő nagy kérdéshez.

KI TARTOZIK A PREKARIÁTUSBA?

A válasz az, hogy így vagy úgy, de bárki közülünk oda csúszhat. A prekariátus növekedéséhez különböző mértékben bár, de minden szociodemográfiai csoport hozzájárul. És a már ott lévők közül keveseknek van esélye a kilábalásra.

Az egyik forrás az *ifjúság*, egyben ők adják a prekariátus erejét és dühét is. A fiatalok általában komoly státuszfrusztrációt élnek át. Először minél több iskola, majd különböző képzések elvégzésére buzdítják őket, csak hogy utána abban reménykedhessenek, hogy nekik kedvez majd a szerencse a már-már a sorshúzásra emlékeztető álláspiacon, ahol a pozíciók nagy része nem igényli és nem is jutalmazza a végzettségüket, vagy amit annak hisznek. A fiataloknak ehelyett az iskolából kikerülve egy életre alkalmazkodniuk kell a rugalmassághoz. Az ebből adódó státuszfrusztráció kiegészül azzal, hogy sokan úgy látják, a szüleikénél alacsonyabb „osztályba” kell lépniük.

A fiatalok után a *nők* következnek, minden korosztályból. Ahogy évekkel ezelőtt már előrejeleztük (Standing 1989), sok munka és munkavállalói részvételi forma feminizálódott, kettős értelemben: egyrészt mind több állás válik olyanná, amelyet a nőknek hagyományosan el kellett vállalniuk – azaz alkalmi jellegűvé, rövid távúvá és részmunkaidőssé –, másrészt növekszik a munkában lévő nők száma. Továbbá a 2008-as világméretű válság felfedett valamit, ami végig jelen volt a globalizáció során: hogy a munkaerőpiacok szisztematikusan feminizálódnak.

Világszerte sok helyütt először állt elő az a helyzet, hogy a férfiak – különösen a fiatal férfiak – körében magasabb a munkanélküliségi ráta, mint a nőknél. Az Egyesült Államokban a 2008-as válságot követően a férfiak közül került ki a munkájukat elvesztők többsége, míg a nőknek nemcsak kevésbé kellett tartaniuk ettől, de nagyobb eséllyel is találtak munkát. Annak ellenére, hogy később a nők lettek a közsféra leépítésének nagyobb vesztesei, valójában a férfiak duzzasztják a prekariátust. Ők nagyobb eséllyel érznek státuszfrusztrációt, mert beállítódásuk szerint nagyobbak az elvárásaik. E megállapítások mégsem teszik érvénytelenné azt a tényt, hogy nagyon sok nő tartozik a prekariátushoz.

Mindeközben az *idős emberek* közül is sokan válnak a prekariátus részévé, egyesek akaratukon kívül, mert kirakják őket a magasabb pozíciókból, mások önszántukból, alkalmi

munkákat vállalva az elszegényedéstől vagy a társadalmi leszakadástól való félelmükben. Számos országban az idősek számítanak a támogatott korosztálynak, hiszen van nyugdíjuk, miközben nincs szükségük olyan vállalati juttatásokra, mint a gyermekgondozási segély, és így olcsóbb alkalmazni őket, mint a fiatalokat. Mégis, több millió – ötven-, hatvan-, hetvenéves – idős ember kényszerül rá, hogy szerény megélhetését prekárius munkákkal küszködve kaparja össze.

A *fogyatékkal élők*et szintén a prekariátusba taszítják. Sokakat azok közül, akik korábban rokkantnyugdíjasként megengedhették maguknak, hogy ne lépjenek be a hivatalos munkaerőpiacra, most munkakeresésre kényszerít a segélyhez jutás szigorításának kormánypolitikája, amely arra sincs tekintettel, hogy milliók válnak *időlegesen* munkaképtelenné. Tovább bővítette a prekariátusban élők körét egy egyesült államokbeli bíróság azzal a döntésével, hogy mostantól, ha valakit képesnek minősítenek mindössze napi három óra házimunka elvégzésére, akkor az illető munkakeresésre is képes.⁷

A következő csoport, amelynek tagjai özönlenek a prekariátusba, a *segélyigénylők*; ők jelentős arányt képviselnek a prekariátuson belül, mert a társadalombiztosítási rendszerek szerte a világon változóban vannak. A munkaerőpiaci rugalmasság, az egyre több helyen jövedelemfüggő és feltételekhez kötött szociális segélyezés és a szociálpolitikai eljárások privatizálása nyomán rengeteg ember kerül a szegénység, a munkanélküliség és a prekariátus csapdájába. Egyesek emiatt félrelépnek, túl akarnak járni a rendszer eszén, és kétségbeesésükben az árnyékgazdaságba sodródnak. Ennél még rosszabb, hogy sokan a lumpenprekariátusba csúsznak le.

A prekariátus következő és legfurcsább alcsoportja a *kriminalizált személyek*. Óriási mértékben növekszik mind a kriminalizált, mind a börtönben lévő személyek száma. Jól ismert az Egyesült Államok helyzete, ahol a népesség két százaléka kriminalizált. De a börtönpopuláció rekordokat döntöget Franciaországban és az Egyesült Királyságban is, Olaszországban naponta 700 fővel növekszik a börtönben lévők száma. Kínában és Indiában tömegek tartoznak e csoportba, nagy részük olcsó munkaerővé is válik. De a börtönnek utóhatásai is vannak: a kriminalizált személy szabadulása után is a prekárius lét csapdájában marad, és nagy a társadalmi lecsúszásnak való kitettsége. Lakos válik belőle, aki sok esetben egész hátralevő életére kimarad a teljes körű joggyakorlásból.

Végezetül pedig a prekariátus legnagyobb hátszögét a *migránsok* adják. Belőlük tevődik össze a globális lakosság. Bár a becslések a legjobb esetben is csak hozzávetőlegesek, állítólag egymilliárd fölött van az évi határátlépések száma. Körülbelül 214 millióan élnek legálisan vagy illegálisan a hazájukon kívül, míg további százmilliók országhatárokon

7 Megmosolyogtató, hogy a házimunkát munkának tekintik, ha arról van szó, hogy kizárják-e valakit a rokkantnyugdíj folyósításából, de ha valaki házimunkát végez és nem keres állást, nem dolgozóvá minősítik, s ezáltal más juttatásoktól esik el.

belül vándorolnak. Kínában hozzávetőleg 200 millió belső migráns van, legtöbbjük lakhatási engedély – *hukou* – nélkül dolgozik a nagyvárosokban, így nem részesülhet a helyi munkások számára biztosított szociális és gazdasági jogokból.

Ez már nem a telepések, hanem egyre inkább a vándorok világa. A migránsok adják a globális kapitalizmus könnyűgyalogosságát. És ők azok, akik tudtukon kívül az új veszélyes osztállyá teszik a prekariátust. Hogy mekkora mértékben, az lehet tudományos vita tárgya, de az tény, hogy a migránsok általában tovább csökkentik az alacsony bérű munkások bérét és vállalati juttatásait. Nekik maguknak is ritkán van lehetőségük a társadalmi felemelkedésre, hisz üzleti tevékenységükben, szakmájuk gyakorlásában korlátozzák őket az engedélyeztetési szabályok, és így a prekariátusba szorulnak. A migránsok általában a prekariátus áldozatai. De nagyon könnyen megtörténhet, hogy képzeletbeli gonosztevőkké válnak, akiket a hazai prekariátust fenyegető veszélyforrásként ábrázolnak.

A globális migráció új formája van kialakulóban. Kína és néhány nagyobb feltörekvő gazdaság munkaerő-exportáló rezsimmé válik, amely rövid távú „projektekre” munkavállalók százazezeit pumpálja külföldre. Ezek az emberek maguk is prekárius munkavállalók, de ezenfelül a helyi munkavállalókat is ebbe az irányba nyomják. Személyes helyzetüket megrázóan foglalja össze az a vers, amelyet egy külföldi beruházás kínai vendégmunkásszállójának falán fedeztek fel: „A világ tengerén sodródunk mi mind. Találkozunk, mégsem ismerjük meg egymást.”

Mindent összevetve a globális prekariátust alkotó társadalmi-demográfiai elegy két kulcsfontosságú kvázi politikai tanulságot nyújt. Először is a frusztrált és jól képzett ifjúság potenciálisan progresszív osztállyá teszi a prekariátust, amely nagyobb befolyásért küzd az alapvető termelőeszközök felett, és a társadalmi struktúrákra koncentrál. Másodszor a migránsok, az etnikai kisebbségek, a segélyigénylők és a kriminalizáltak fenyegetésként tűnnek fel a prekariátus többi tagja és az abba való lecsúszástól rettegők szemszögéből. A tájékozottabb fiatalok többnyire megértik, hogy az általános bizonytalanság nem a migránsok bűne, és őket is csak kihasználják. Merre vezet hát bennünket a prekariátus?

A POLITIKA POKOLI ÚTJA FELÉ

Létezik egy olyan lehetőség – és ezt nem szabadna előrejelzéssé előléptetni –, mely szerint a jelenlegi tendenciák egy pokoli útnak nevezhető politikai intézkedésszerűtlennek ágyaznak meg, amely a nem is oly távoli múlt csúf árnyait idézi. Lássuk, hogy nézne ki ez!

A gazdasági-társadalmi bizonytalanság mindent átitat: a bizonytalanság aláássa az altruizmust és a társadalmi szolidaritást. Olyan társadalmak alakulnak ki, amelyeknek egyre több tagja csak lakos – belső kívülálló –, aki híján van az alapvető társadalmi, politikai, kulturális, gazdasági jogoknak. Ezek a tendenciák növelik az állampolgári privatizmust, a társadalmi és viselkedési normáktól való elszakadást, és fogcsikorgató haragot keltenek az állammal szemben, mely az érintettek szemében cserbenhagyja, figyelmen kívül hagyja, vagy éppen tevőlegesen diszkriminálja őket.

Ebben a jövőben nem csupán ordító egyenlőtlenségeket látunk, hanem fokozódó állami erőfeszítéseket is a másként gondolkozók megbüntetésére, a vesztesek és az alkalmatlanok bebörtönzésére, a nonkonformisták panoptikumszerű ellenőrzésére. Zsugorodnak a magánélet színterei, a profilalkotás (*profiling*) az életünk legbelsőbb zugaiba is bekúszik, és egyre többen teszi fel aggódva a kérdést: mitévők leszünk, ha ennek hosszasan tartó káros hatásai lesznek? Az állami és vállalati paternalizmus még kifinomultabbá és toladóbbá válik. A kormányok ún. *nudge unit*-okat⁸ állítanak fel, hogy apránként felőröljék a prekariátusban vagy annak szélén lévő cselekvőképességét. És nincs hatékony ellenszere a prekarizált gondolkodás alattomos jelenségének: ez céltalanul, szüntelenül csapong, és egyfajta kollektív figyelemhiány-szindrómával jár.

A szegénység, a munkanélküliség és a prekaritás csapdájának terjedése arra készteti a kormányokat, hogy a munkára „ösztönzés” rendszerét (*workfare*) még inkább előíró és büntető jellegűvé tegyék, és hogy szigorúbb feltételeket, még több szankciót vezessenek be az értelmetlen, illetve normaszegő szegényeknek tartottakkal szemben.

A politika szintjéről szólva nem pusztá riogatás, ha azt mondjuk, a rendszer a neofasizmus irányába tart. A politika árucikké változtatása által sújtott prekariátus koherens, haladó jövőkép helyett cirkuszi mutatványok fogyasztására kényszerül, csak szemfényvesztéssel és közhelyekkel hálázó pártokat és politikusokat lát. Kiábrándul a demokratikus játszmából, és időről időre örömet szerez magának azzal, hogy leszavaz egy-egy karizmatikus sztárpolitikusra, de mert információi hiányosak, hajlamos populista üzenetek hatása alá kerülni.

A globális szinten zajló összevissza beszéd során az elit részéről erős érdekek fogalmazódnak meg a kisebb állam mellett, amely visszahúzódik a közjavak és szolgáltatások nyújtásától, valamint folyamatosan csökkenti az elit vagyonát és jövedelmét sújtó adókat. Kétélű, populista programjuk az ügyesen felépített államellenes érzelmek húrjain játszik. Az alacsonyabb adók és a kisebb költségvetési hiány azt jelenti, hogy vissza kell fogni a szociális kiadásokat. De ez a program tovább rontja a prekariátus helyzetét. Sorvadnak a prekariátus támaszát nyújtó állami juttatások és szociális szolgáltatások, zsugorodnak a

8 Viselkedés-gazdaságtannal foglalkozó tanácsadó testület, mely apró, az embereket az optimális döntés meghozatalára ösztönző politikai intézkedésekre tesz javaslatot – *a szerk.*

közösségi terek, miközben az elit és az alkalmazotti réteg halmozza a magántulajdonát, és szemet huny a közkönyvtárak, közparkok vagy a nyilvános vécék bezárása felett. Privatizálódik a közvagyon.

A prekariátust egyre boldogtalanabbá teszik. A városi nomádoknak szüksége van a közösségi terekre, az állami juttatásokra és szolgáltatásokra. Ezért ahogy a prekariátus bizonytalansága nő, a neoliberaisok hamis „gonosztevőket” találnak, akiket hibáztathatnak azért, ami valójában a gazdaság- és társadalompolitikai intézkedések eredménye. A célpontokat könnyű megtalálni. A populisták először az „államot” démonizálják, azt a benyomást keltve, hogy az állam, mint olyan, teremti a bizonytalanságot, ezért csökkenteni kell hatáskörét. Ahogy a prekariátus elidegenedik a létező államtól, sok tagját könnyen meggyőzi ez az üzenet, bármilyen leegyszerűsítő is. A prekariátus a kormányokat hibáztatja a globalizációért, és ebből arra a következtetésre jut, hogy az állam mint olyan korlátozására van szükség. Van logika ebben a szillogizmusban. A *Tea Party* jelensége jól példázza ezt a gondolkodást.

Másodszor, a bizonytalanság és az egyenlőtlenség talaján társadalmi feszültségek és sérelmek keletkeznek. A populisták a félelmet és a tudatlanságot kihasználva az állam-polgárok ellenségeként állítják be a lakosokat. A prekariátusban vagy annak szélén élők bajaiért az „idegeneket” okolják, jellemzően a migránsokat, a más kultúrájúakat, a bűnözőket, a beilleszkedni képteleneket, és így tovább. Az e csoportokkal szembeni rendpárti fellépést a prekariátus többi tagjának védelmével indokolják, akiket gyakran és félrevezetően neveznek „középosztálynak” vagy „rendesen dolgozó családoknak”. És ebben van is valami kifacsart logika. De az egész egy ki nem mondott, hamis feltételezésen alapul, amely szerint semmi baj a gazdasági struktúrával és a vele járó egyenlőtlenségekkel.

Ez a két szillogizmus vezet el a szélsőjobbaldali politikai mozgalmakhoz, amelyek egyrészt az állami szociális kiadások csökkentését, másrészt az „idegenekkel” szembeni keményebb fellépést követelik. Látványosan korrupt változatban testesítette meg ezt Silvio Berlusconi, Olaszország egyik leggazdagabb embere, aki évekig manipulálta az államot, meglovagolta a hazai prekariátus félelmeit, és miniszterelnökké választásakor kijelentette: első célja, hogy „legyőzze a gonosz seregeit”, ami alatt a prekariátusban lévő migránsokat értette.

Máshol is a politikai mainstream elfogadott részévé vált ez a stílus. Franciaországban a Nemzeti Front újrafogalmazta magát, hogy szalonképesebben képviselhesse újfasiszta programját. Angliában az Angol Védelmi Liga (*English Defence League*) lépett a még nála is visszataszítóbb Brit Nemzeti Párt (*British National Party*) helyébe; egy friss felmérés szerint a brit felnőttek nagy része hajlik arra, hogy támogasson egy szélsőjobbaldali programot, ha nem köthető ahhoz erőszak. A sokáig szociáldemokrata nirvánának számító

Svédországban drámai ütemben nyert teret a szélsőjobb, amelyet a Svéd Demokraták csomagoltak újra egy fiatal, karizmatikus vezetés irányításával.

Ez idáig Kelet-Európában zajlottak a legcsúnyább események. Az, hogy miként válik a politika az alantas hajlamokra építő árucikké, 2010-ben került reflektorfénybe, amikor rendkívüli elnökválasztást tartottak Európa egyik legnépesebb országában, az 50 milliós Ukrajnában. Az egyik jelölt egy kétszeresen elítélt nehézsúlyú bűnöző volt, aki a népszerűségi listák végén kullogott egészen addig, amíg egy milliárdos oligarcha pénzt nem adott egy republikánus stratégia által vezetett amerikai tanácsadó cégnek. A másik jelölt erre annak a tanácsadó cégnek a leszerződésével válaszolt, aki Obamát és a demokratákat segítette. A választást a két amerikai cég alakította... és a bűnöző nyert.

Amíg a prekariátus növekvő félelemben él, és az elit egyre ügyesebben pénzeli és terjeszti ki a politika árucikké válását, nem szabad félvállról vennünk a politika pokoli útjának fenyegetését. Ez a trend bizonyára addig fog folytatódni, amíg fel nem merül egy kivitelezhető alternatív narratíva. A jelenlegi tragédia abban áll, hogy a történelemben először ma nincs olyan haladó program, amelyet egy hiteles politikai mozgalom kínálna fel. A jó hír azonban, hogy a társadalom, csakúgy, mint a természet, irtózik az ürességtől.

Tanulmányunk végső kérdése tehát: mi tehet képessé egy paradicsomi utat arra, hogy legyőzze a politika pokoli útját?

A POLITIKA PARADICSOMI ÚTJA FELÉ

A válság közepén épp ideje, hogy egy kicsit utópisták legyünk, és ne szégyenkezzünk emiatt. Az a baj a világ szociáldemokrataival, hogy mint sok öregedő sportcsillag, ők is belemerevedtek a kudarcból való félelembé. Rég úrrá lett rajtuk az óvatoskodás, azzal vannak elfoglalva, hogy tiszteletreméltónak látsszanak és „felelősnek” hangozzanak, bátor kezdeményezés helyett kétségbeesetten menekülnek a kritika elől, elfogadják és magukévá teszik azt a neoliberais gazdasági paradigmát és haszonelvű gondolkodást, amely a jóléti állam korszakát jellemző univerzális ethosz hanyatlása mögött áll. Még nem ismerték fel, hogy az újonnan megjelenő kiszolgáltatott osztály felé kellene fordulniuk.

Minden Nagy Átalakulást az újonnan megjelenő legjelentősebb osztály vezetett azzal a céllal, hogy érvényre juttassa igényeit, vágyait. A huszonegyedik század eleji Globális Átalakulás folyamatában ez az osztály a prekariátus, noha egyelőre csak formálódó, és nem önmagáért levő osztályról van szó.

A prekariátus azt akarja és igényli, hogy újraéledjen a szabadság, egyenlőség, testvériség nagy hármasa. De ennek mindhárom elemét a mai osztálytagozódás és a globalizálódó piacgazdaság tercier, nyílt társadalmának fogalmaival kell definiálni.

Először is, a progresszív erőknek fel kell éleszteniük a szabadság programját. A szocialisták és a szociáldemokraták a huszadik században átengedték a szabadságról folytatott diskurzust a politikai jobboldalnak, így a szabadság fogalmát kizárólag individualista módon interpretálják. Ez nem szükségszerű. Létezik egy másik nagyszerű hagyomány, amelyet a modern progresszív gondolkodók nem hangsúlyoznak eléggé. Arisztotelészről Marxon, Polányin és Arendten keresztül remek filozófusok hangsúlyozták, hogy a szabadság alapvetően társas fogalom.

Természetesen szükség van Berlin két szabadságára – a negatívra (szabadság a nem választott irányítástól) és a pozitívra (szabad döntés abban, ahogyan az általunk elképzelt jó életre törekszünk). De morális szabadság csak közös érdekeket osztó közösségekben építhető. Csak itt, a társulásból adódó testvériségen és kölcsönösségen alapuló hasonló identitások együttesében tárulkozik fel a szabadság. Maga Darwin is észrevette, hogy azok a csoportok prosperálnak leginkább, amelyeket magas fokú társadalmi szolidaritás jellemez (1961). A szabadság egyenlősége érdekében korlátozni kell a nyertesek szabadságát. Ez összefügg Rawls azon megállapításával, hogy az egyenlő szabadsághoz szükség van egy közös elképzelésre arról, hogy mi igazságos.

Ha el tudjuk fogadni, hogy a szabadságnak van egy tartalmasabb, társas jellegű értelmezése, feltehetjük a politikai kérdést is: milyen típusú társulás szükséges a paradicsomi politikához, szem előtt tartva a prekariátus félelmeit, szükségleteit és vágyait?

Jelen cikk céljaihoz már szinte a kérdésfeltevés is elég. De világos, hogy olyan típusú társulások kellenek, amelyek biztonságot, identitást, és megvalósítható társadalmi mobilitást adnak, s eközben segítik a szakmák gyakorlásának szabadságát. Egyéni és kollektív hangot, cselekvőképességet kell nyújtaniuk a prekariátusnak. Más szóval, hozzá kell segíteniük a prekariátust, hogy tárgyalhasson azokkal, akikkel elintézendője van –munkaadókkal, közvetítőkkal, kollégákkal és az állammal, az állami intézményekkel. Ha a prekariátus szemszögéből vizsgáljuk a társas szabadságot, jól láthatjuk, hogy nagy szüksége van olyan képviselő szervekre, amelyek állami hivatalokkal és bárki mással is tárgyalóképesek. Továbbá le kell küzdeni a prekariátus kiszolgáltatottságát a szakmai közösségeken belül: ehhez szükségessé válik az engedélyezési bizottságok irányításának reformja, és az „együttműködő alku” (*collaborative bargaining*) mechanizmusainak kialakítása (foglalkozási csoportokon belüli alku a viszonylag jól pozicionált csoportok és a prekariátus között).

A teljes szabadsághoz nélkülözhetetlen az alapvető biztonság és az életben maradás képességének biztosítása. Nyilvánvaló, hogy ez elengedhetetlen ahhoz, hogy ne koldustársadalomban éljünk, és az emberek tudjanak ésszerű döntéseket hozni. Ezt az igényt úgy szeretném megfogalmazni, hogy a munkaerő – azaz a személy, mint képességekből és emberségből álló köteg – árujellegének megszüntetése felé kell tartani. Így lehetővé válik, hogy valaki szükségből vagy szabad elhatározásból a piacon kívül is élhessen.

Paradox módon ezt úgy érhetjük el, ha a munkát viszont teljes mértékben árucikké tesszük, így a munkaviszony átláthatóvá válik, és a munka árát teljes körűen tükrözi a bér. A foglalkozásbeli szabadsághoz a munkát és az „állást” eszközként kell kezelni, és nem szükségképpen úgy, mintha a tartalmas élet középpontja volna. Ahhoz, hogy a munka valóban árucikk legyen, a bérben a cserében elvégzett munkára fordított idő tényleges értékének kell megjelennie. Tehát minden nem bérjellegű, munkához kötődő juttatást ki kell vezetni. Ezek természetüknél fogva regresszívek, az egyenlőtlenség elsődleges okai, hozzájárulnak a prekariátus bizonytalanságához, és torzítyják a munkaerőpiacot. Természetesen ezek a juttatások értékesek és szükségesek. De általánossá kell tenni őket, nem lehetnek az alkalmazotti réteg privilegizált kisebbségének kizárólagos jutalmi.

Ahogy valódi árucikké kell tenni a munkát, úgy kell az embert, mint „munkaerőköteget” megszabadítani árucikk jellegétől. A prekariátus tagjainak lehetővé kell tenni, hogy kialakdhasák, milyen munkát és milyen mennyiségben vállalnak el: ezt akkor tehetik meg, ha valóban mondhatnak nemet, mikor az ajánlat nem tetszik nekik. Ez az egyik érv a minden honosított lakó, állampolgár és lakos számára alanyi jogon járó alapjövedelem bevezetése mellett. Erre még vissza fogunk térni.

Előbb azonban foglalkoznunk kell az egyenlőség kérdésével. Az elosztási igazságoság minden elmélete kiállt valaminek az egyenlősége mellett. És minden Nagy Átalakulás együtt járt az éppen uralkodó termelési rendszer alapvető javaiért folytatott harccal, amelyet a felemelkedő tömegméretű osztály követeléselei vezettek. A feudalizmusban a termőföld és a víz volt a küzdelem tárgya, az ipari kapitalizmusban a termelőeszközök és a jövedelem profitba valamint bérekbe irányuló része. A mai globális terciér társadalomban kevésbé megfoghatók ezek a javak. Tudás, idő, minőségi tér (a közjavak), biztonság, pénz-tőke – mind igen egyenlőtlenül oszlik el, és ennek főként a prekariátus látja kárát.

Láthatjuk, hogy a feladat abban áll, hogy összetett stratégiát vázoljunk fel a „foglalkozási állampolgáriság” (*occupational citizenship*) alapjának megteremtésére: ez magába foglalja a munkavégzés és az emberi képességek fejlesztésének azon módosait is, melyek nem múlnak a gazdasági forrásokhoz való hozzáféréseken vagy a piacgazdaságban való részvételen. Persze az állampolgáriság fogalma vita tárgya. De jelen keretek között elmondhatjuk, hogy az állampolgáriság jelenti a jogok és az identitás alkotmányos bázisát. A jogok egyetemesek, oszthatatlanok, és egyenlőnek kell lenniük. Szembeállíthatók a társadalmi jogosultságokkal, amelyek egy bizonyos státusból vagy viselkedésből erednek.⁹

9 A „munkavállalói jog” például nem egalitárius és félrevezető, mert azt sugallja, hogy akik egy bizonyos munkatevékenységet végeznek, olyasmire jogosultak, amire másfajta munkát végzők nem. Ezek olyan jogosultságok, amelyek a jelenleg vagy a múltban végzett és a munkaerőpiacon értékesített munkából adódnak, illetve abból, hogy az ember a jövőben ilyen munka végzésére kötelezi el magát.

A foglalkozási állampolgáriság azt jelenti, hogy mindenkinek egyenlő joga kell, hogy legyen arra, hogy teljesen szabadon elfoglalja magát. A foglalkozás itt nem csupán szakmát vagy mesterséget jelent, hanem az idő és a képességek felhasználásának olyan kombinációját, amellyel felépíthető az emberi fejlődés életútja, és amely ideális esetben többszörös identitást ad, valamint a rendelkezésre álló idő feletti kontroll érzetét. Az ilyen értelemben vett foglalkozás visszaállítja a használati értékkel bíró munka (*work*) és a csere- vagy eszközértékkel bíró munka (*labor*) közti különbségtételt, és a munkavégzés minden formájának egyenlő tiszteletet ad.

A különbségtétel létfontosságú, mert a legtöbb reprodukzív és regeneratív tevékenység használati értékkel bíró munka. A már-már létünket fenyegető ökológiai válság világában és évszázadában ezek a tevékenységek olyan ökológiai orientációval bírnak, amely hiányzik a mainstream gazdasági gondolkodásból. A használati értékkel bíró munka a regenerációra – ez a gondozási, ápolási tevékenység lényege – és a forrásmegőrzésre irányul, szemben a csere- vagy eszközértékű munkával, amelynek lényege a források felhasználásának maximalizálása – azaz felélése.¹⁰

A foglalkozás fogalma, ahogy máshol már kifejtettem, arra is kísérletet tesz, hogy visszaállítsa a *szabadidő* és a *játék* vagy kikapcsolódás közti, ugyancsak létfontosságú különbséget. A *szkolé* (szabadidő) az ókori görög filozófiában kettős jelentést hordozott: tanulással töltött idő és nyilvános vagy politikai tevékenységgel töltött idő. Ennek az időnek lehetővé kell tenni a szintén létfontosságú elmélyedést, a „nem cselekvést” is, amelyet ma gazdasági vagy munkaügyi szempontból jellemzően „semmittevésnek” aposztrofálnak. Ez a piacgazdaságban bűnnek számít, és ezért a haszonelvű, paternalista politikusok komplex rendszereket eszelnek ki a szegények és a kiszolgáltatottak megbüntetésére. Arisztotelész az *aergiát* (lustaságot) a *szkolé* előfeltételének tartotta. A globális kapitalizmusban, aki nem dolgozik, „nem járul hozzá” semmihez, ezért érdemtelennek bélyegzik a szociális, gazdasági támogatásra, vagy akár arra is, hogy saját hangja legyen.

Munkavégzésre természetesen szükség van a modern gazdaságban. De a politikai intézkedéseket aszerint kell megítélni, hogy megadják-e a kellő tiszteletet a csereértékkel nem bíró, de használati értéket jelentő munkának és a nem csupán fogyasztással vagy a munkavégzés utáni felépüléssel töltött szabadidőnek. Más szóval, értéktelenek azok az erőfeszítések, amelyek a foglalkoztatás maximalizálására, illetve arra irányulnak, hogy a lehető legtöbb ember legyen állásban. Egy sor politikai intézkedés, amely az alacsony jövedelmű társadalmi csoportok fizetett munkába állását úgy maximalizálná, hogy ezzel szabadidőt és más munkaformákat szorít ki, lényegileg nem egalitárius és társadalmilag igazságtalan.

10 A „gazdasági állampolgáriság” intézményével az a baj, hogy kimondatlanul előnyben részesíti a források felhasználását és felélését, a „növekedést” és a csereértékű munkát.

Vizsgáljuk meg a prekariátust az általam definiált foglalkozási állampolgáriság szempontjából! Jelenleg a prekariátus tagjai csak lakosok abban az értelemben, hogy nem rendelkeznek egyes jogokkal, amelyekkel a társadalom más, előnyösebb helyzetben lévő csoportjai igen. Nincs létbiztonságuk, és nincs cselekvőképességük, saját hangjuk.

A foglalkozási állampolgáriság prekariátusra való kiterjesztéséhez egy olyan stratégia szükséges, mely által a prekariátus tagjai végezhetnek nem csereértékű munkát, és lehet – a *szkolé* értelmében vett, tehát tartalmas és részvételre épülő – szabadidejük. Alapvető, hogy a munka alkotmányos tisztelete törvényerőre emelkedjen. Ez elvezet bennünket az idő politikájához. Ma az a jellemző, hogy a prekariátus arányaiban több nem csereértékű munka végzésére kényszerül, mint a többi társadalmi csoport. E munkaformák tudomásul nem vétele a prekariátus osztályproblémája.

Következésképpen a Globális Átalakulás és a megoldandó krízisállapot három kérdéskörre hívja fel a figyelmet: társas szabadság (cselekvőképesség és részvétel), termelőeszközök újraelosztása (az egyenlőség alapja) és foglalkozási szabadság (a használati értékkel bíró munka és a szabadidő felértékelése). Ebből az az izgalmas következtetés vonható le, hogy a mélyülő globalizációs válság épp olyan pillanat, amelyben az új, progresszív foglalkoztatási stratégia megjelenhet, és meg is kell jelennie. Máskülönben a prekariátus és a fogyatkozó munkásosztály-mag egyaránt a politika pokoli útjára tévedhet.

E progresszív foglalkoztatási stratégia egyik része az alapjövedelem kell, hogy legyen. Nem csodaszer, mégis elengedhetetlenül része annak a stratégiának, amelynek célja a jövedelmkülönbségek növekedésének megállítása és visszafordítása, a létbiztonság és a foglalkozási szabadság fenntartható alapjainak megteremtése, és a tercier társadalom legfontosabb termelőeszközeinek újraelosztása. Ez létkérdés a prekariátus számára. Alapjövedelem nélkül a prekariátus még dühösebb, elidegenedettebb, bizonytalanabb, szorongóbb és anómikusabb lesz.

Az alapjövedelem az egyéneket célozza, viselkedési feltételhez nem köthető (tehát növeli a szabadságot), egyetemes, egyenlő, pénzben fizetett, és nincs speciális használat-hoz kötve, mint az élelmiszerjegyek (mint az Egyesült Államokban a SNAP program) vagy az utalványok.

Cikkünk nem tárgyalja és nem cáfolja az alapjövedelem ellen gyakran felhozott érveket, hiszen ezt már elvégezték mások, elsősorban a Basic Income Earth Network (BIEN) éveken keresztül megjelent számos kiadványában.¹¹ Ehelyett inkább az alapjövedelem jelentőségét hangsúlyozzuk a prekariátust foglalkozási állampolgárisághoz juttató stratégiában. Közben kitérünk a globalizációs válság egyik témánk szempontjából fontos aspektusára, a deliberatív demokrácia gyengülésére.

11 Lásd: www.basicincome.org.

Vizsgáljuk meg az alapjövedelmet a ma kulcsfontosságú javak szempontjából! A gazdasági létbiztonság ma igen egyenlőtlenül oszlik el. A kockázatok, veszélyek, sok-szerű történések és a bizonytalanság jóval nagyobb mértékben sújtják a prekariátust, mint a gazdagabb csoportokat, és a prekariátusnak nincs hatékony védekező eszköze. Csak úgy lehet alapvető létbiztonságot nyújtani számára, hogy *ex ante* védelmet nyújtunk ahelyett, hogy *ex post* jóvátételi mechanizmusokra hagyatkoznánk, hiszen a gazdasági bizonytalansáért felelőst találni nagyjából csak esetlegesen lehetne.

Az *ex ante* létbiztonsághoz alkotmányos és egyetemes garancia kell. Ha moralizáló vitát folytatnánk arról, hogy ki érdemli meg az alapvető létbiztonságot és ki nem, a létbiztonság kikerülne a jogok tartományából.

Gazdasági nyelvre lefordítva, az egyetemes alapjövedelem átvinné a „jóléti politika” (*welfare*) más formáinak a helyét, amelyektől hagyományosan azt várták, hogy gazdaságilag biztonságosabb társadalmi környezetet teremtve töltsék be az automatikus makrogazdasági stabilizátor szerepét. Ehhez a kialakított rendszernek rendelkeznie kell bizonyos jellemzőkkel, amelyek közül mindegyik megvalósítható (Standing 2011b).

A másik kulcsfontosságú jószág az idő. E tekintetben az alapjövedelem óriási segítség lenne a prekariátusnak. A prekariátus tagja áruvá tett munkaerő abban az értelemben, hogy alkalmazkodnia kell a piaci erőkhöz, vagy keményen megfizet. Nincs valódi cselekvőképessége. Az alapjövedelem megszüntetné a munkaerő árujellegét azáltal, hogy több lehetőséget biztosítana a prekariátusnak az alkura, sőt *végző esetben* arra is, hogy visszautasítsa a kizsákmányoló és elnyomó munkaformákat. Az *ex ante* jövedelembiztonság, bármennyire alapszintű is lenne mértékében, nyomást gyakorolna a prekariátus munkaerejét megvásárolni szándékozókra, hogy vonzóbb és méltóbb feltételeket nyújtsanak, és hogy kénytelenek legyenek lemondani a munkaerőről, amennyiben nem hajlandók eleget fizetni ahhoz, hogy az állást vonzóvá tegyék.

Bizonyos értelemben – és ezért vonzódott számos neoklasszikus közgazdász (többek között Milton Friedman) a javaslat bizonyos változataihoz – az alapjövedelem jól illeszkedne egy hatékony piacgazdaságba. Tovább kell vinnünk a logikát és ki kell mondanunk, hogy a munkának teljesen árucikké kell válnia, és az ellentételezésnek átláthatóan, pénzben kifejezve kell történnie, és nem béren kívüli juttatásokkal, amelyek nem átláthatóak, és általában kétes célok állnak mögöttük.

Az alapjövedelem tehát nagyobb kontrollt biztosítana a prekariátusnak az idő felett. Önmagában nem volna elég, de segítene. Ösztönözné a hangsúlyeltolódást a csereértékkel bíró munkáról a használati értékkel bíró munkára. Ezenkívül ellenszere lehetne a libertárius paternalisták – mint a jelenlegi szabályozási reformot irányító Cass Sunstein és Richard Thaler – alapvető állításának (Thaler és Sunstein 2008). Eszerint az emberek túl sok információval küszködnek, ezért apró ösztönzőkre (*nudges*) van szükségük, melyek a „jó döntések” felé irányítják őket. Első javaslatuk erre – és nem tudhatjuk, mi lesz a következő

ötletük, ha ez nem válna be –, hogy intézményesítik az alapértelmezésben a felkínált opciót automatikusan elfogadó mechanizmusokat, melyek szakértők számításain alapulnak arról, hogy mi a legjobb döntés. Ezzel arra kényszerítik az embereket, hogy időigényes, és valószínűleg költséges procedúrákba bonyolódjanak, ha esetleg mégsem akarják elfogadni az alapértelmezett választ.

Ez az ösztönzési taktika jelenleg általános trend a közpolitikában. Kétes előfeltevésből indul ki, és a politikát a paternalista „társadalmi tervezés” irányába tolja. Szemben a fenti előfeltevéssel, nekünk jó okunk van azt hinni, hogy a nem optimális döntések fő oka az, hogy az embereknek nincs elég szabadidejük a mérlegelésre, sem elég anyagi forrásuk, melyből szaktanácsadóhoz fordulhatnak.

A prekariátus tagjai ebben a tekintetben igazán hátrányos helyzetben vannak. Az alapjövedelem segítené őket, hogy idejükből többet fordíthassanak a döntések mérlegelésére. Ez pedig különösen fontos magával az állammal való viszonyban és a bürokratikus útvesszőkben való eligazodásban.

Az alapjövedelem növelné a személyes létbiztonságot. Szükség van a deliberatív demokrácia erősítésére is, vagyis a *szkolé* azon értelmezésére, amely aktív részvételt biztosít az embereknek a közpolitikákat kialakító folyamatokban. A mindent árucikké tevő piaci társadalom egyik problémája, hogy a csereértékkel bíró munka és a fogyasztás egyre inkább kiszorítja a használati értékkel rendelkező munkát és a szabadidőnek azt a részét, mely nem a játék és a fogyasztás jegyében telik. Az Egyesült Államokban például évtizedek óta csökken az aktív szabadidő mértéke. Világszerte, főleg a gazdag, ipari országokban, egyre kevesebben vállalnak részt a közéletben. Az emberek nemcsak azt hiszik, hogy nincs idejük részt venni, de azt is, hogy nincs elegendő tudásuk hozzá.

Összefoglalva tehát, egyre nagyobb szükség van az idő felszabadítására, hogy mindenki – különösen a prekariátus felemelkedő osztálya – részt tudjon venni a politikai döntéshozatalban. Itt történelmi távlatra van szükség. A régi amerikai republikánusok azzal érveltek, hogy a választójogot az ingatlantulajdonosokra kell szűkíteni, mert ők alkotják az egyetlen olyan csoportot, amelynek elég ideje van a bonyolult politikai folyamatok megértéséhez. A sokat idézett, de annál kevesebbet olvasott megfigyelő, Alexis de Tocqueville hasonló szellemben azt fejtegette, hogy egy ország intellektuális fejlődése azon múlik, hogy az emberek milyen könnyen tudnak megélni munka nélkül ([1835] 2003).

Ebben a legfontosabb elem az – s ezt az ókori görögök jól értették –, hogy a Jó Társadalomhoz szükséges valódi politikai részvételhez idő és megfontolás kell, továbbá olyan mechanizmusok, amelyek ezt lehetővé teszik és elősegítik. De a modern, mindent árucikké tevő társadalomban az emberek úgy érzik, hogy se idejük, se kedvük nincs arra, hogy a politikai kérdésekben kiműveljék magukat, arra pedig még kevésbé, hogy rendszeres politikai aktivitást fejtsenek ki. Ez könnyű célponttá teszi őket az érzelmi hangulatkeltés számára, és mindazoknak, akik a tudatlanságot kihasználva próbálják eladni populista

politikai programjukat és magukat a karizmatikus politikusokat is, akik a depolitizált társadalom legfőbb árucikkei. Milyen szavak tetszenek a plebsnek? „Változás?” „Kisebb állam?” „Adócsökkentés?” Nálunk ezt megkapod, és többet adunk belőlük, mint mások.

A politika árucikké tétele együtt jár a politika elsoványodásával, ha ez utóbbit az emberek politikára szánt idejével, választási hajlandóságával, a fontos kérdések ismereténél és az irántuk való érdeklődésnél a mértékével határozzuk meg. A huszonegyedik század elejére arányosan sokkal kevesebben vesznek részt a mainstream politikai pártokban. Az Egyesült Királyságban például 1950-ben tizenegy felnőttből egy volt valamelyik politikai párt tagja, míg 2010-ben már csak kilencvenből egy. És mint tudjuk, a politikacsínálást olyan szolgáltató cégek vették át, amelyek „testbeszédfejlesztésben”, „húzó mondatokban” és egyéb sötét üzelmekben utaznak. A választásokat marketingfogások és ügyes sztármenedzserek közti csaták által nyerik meg és veszítik el. Nem nevezhető haladónak az a stratégia, amely figyelmen kívül hagyja vagy elfogadja ezt a piaci társadalom szerves részét képező tendenciát.

Tehát az ezzel szembeni harc egy kis elemeként javasoljuk az alapjövedelem, a *szkolé*-juttatás bevezetését. Legyen az alapjövedelem mindenkinek járó havi juttatás, amelyet egyetlen feltételhez kötnék: hogy az átvevő írjon alá egy nyilatkozatot, melyben morálisan elkötelezi magát, hogy részt fog venni a politikában bizonyos meghatározott módokon: többek között országos, állami vagy helyi szinten szavazni fog a választásokon, és évente legalább egyszer részt vesz egy olyan nyilvános gyűlésen, amelyen politikai kérdéseket vitatnak meg szabadon.

Nem szabad erre kényszeríteni senkit, sem megbüntetni azt, aki nem tartja magát hozzá. A lényeg itt a morális megszólítás és a hivatkozás az állampolgári felelősségre. A morális elköteleződés azonban pozitívan hat a döntéshozatali demokrácia mértékére, és a maga szerény eszközével felveheti a harcot a mindent árucikké tevő piaci társadalom faltörő kosával szemben. Kr. e. 403-ban minden athéni polgár juttatást kapott a *polisz* életében való elvárt részvételének elismeréséül. A *szkolé*-juttatások vagy a stabilizációs és a részvételt erősítő juttatások visszavezetnének bennünket e nemes hagyományhoz.

KÖVETKEZTETÉS

A globális prekariátus az új veszélyes osztály, mert milliók élnek szociális, kulturális és gazdasági bizonytalanságban, és nincs olyan tevékenységük vagy identitásuk, amely teljes állampolgári jogokhoz juttatná őket. Ebből adódóan fogékonyak a populisták és újfasiszta hangokra – ahogy már látjuk is több helyütt Európában –, és ez csak akkor változhat, ha alternatívaként megfogalmazódik egy működőképes paradicsomi politika.

Cikkünk három megoldandó kérdést vetett fel: a demokrácia szűkülését, a létbizonytalansággal együtt járó fogyatkozó jogokat és a tercier piaci társadalom fő javai feletti kontroll elvesztését. A feladat egy olyan paradicsomi politika megalkotása, amely újra érvényessé teszi a kellő szabadidő által lehetővé tett szabadság-egyenlőség-testvériség hármast. A stratégiához, amely foglalkozási állampolgáriságot ad a prekariátusnak, *szkolé*-jutattásokra, tőkealapokra és foglalkozási társulásokra, vagy valami hasonlóra lesz szükség.

A legfőbb kérdést mindannyiunknak fel kell tenni: mi keltheti életre a paradicsomi politikát, mi teheti hön óhajtott tervből valósággá? Minden átalakulás után ezzel a kérdéssel küszködnek a történészek. A jóléti állam felemelkedése azzal a tanulsággal szolgált, hogy a munkásosztály politikája harcok során határozódott meg és alakult ki, és nem volt világosan előre látható (Preworski 1985). Azok a harcok először az elismerésért és a képviselésért folytak. A kollektív cselekvés innen fordult később az újraelosztás követelése felé. Az elismerésért folytatott kezdeti küzdelmet a progresszív gondolkodók azon felismerése lendítette fel, hogy a régi haladó osztályok már nem állnak a progresszív politika élvonalában. Most megint itt tartunk.

Fordította: Latorre Ágnes

Az eredetivel egybevetette: Simor Máté

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Darwin, Charles (1871): *The Descent of Man and Selection in Relation to Sex*. Appleton.
[Magyarul: *Az ember származása és a nemi kiválasztás*. Gondolat, 1961.]
- Przeworski, Adam (1985): *Capitalism and Social Democracy: Studies in Marxism and Social Theory*. Cambridge University Press.
- Standing, Guy (1989): Global Feminization through Flexible Labor. In: *World Development*, No. 17.: 1077–1095.
- Standing, Guy (2009): *Work after Globalization: Building Occupational Citizenship*. Edward Elgar Publishing.
- Standing, Guy (2011a): *The Precariat: The New Dangerous Class*. Bloomsbury Academic.
- Standing, Guy (2011b): Responding to the Crisis: Economic Stabilization Grants. In: *Policy and Politics*, No. 39.: 9–25.

Thaler, Richard H. – Sunstein, Cass R. (2008): *Nudge: Improving Decisions about Health, Wealth and Happiness*. Yale University Press. [Magyarul: *Nudge: Jobb döntések egészségről, pénzről és boldogságról – a pénzügyi válság után*. Manager Könyvkiadó, 2011.]

Tocqueville, Alexis de ([1835] 2003): *Democracy in America*. Penguin Classics. [Magyarul: *Az amerikai demokrácia*. Európa Könyvkiadó, 1993.]